

De verleiding van het keynesianisme: de Sovjet-economen contra Keynes

André Mommen

De¹ economische ideeën van Keynes zijn in de Sovjet Unie nooit populair geweest. Keynes werd niet ten onrechte na de Tweede Wereldoorlog als de econoom van de sociaal-democratie beschouwd. Vooral zijn ideeën over een contracyclisch begrotingsbeleid werden als inefficiënt verworpen, omdat ze niet bij machte waren om de algemene crisis van het kapitalisme op te lossen.

Deze veroordeling van Keynes ging, zoals toen gebruikelijk was in de communistische beweging, gepaard met allerlei beleidingen. Maar van de andere kant kon men er in de Sovjet Unie niet omheen dat de kapitalistische landen zich na de Tweede Wereldoorlog verder ontwikkelden en niet, zoals in de jaren 1930, in een grote crisis wegzonken. De economische groei was in de meeste Europese landen na de Tweede Oorlog – op België en Groot-Brittannië na die een trage economische groei kenden² – fors toegenomen. De levensstandaard van de bevolking, inzonderheid van de arbeidersklasse, steeg ieder jaar met enkele procenten. Dat botste frontaal met het communistische geloof in een alsmear verarmend proletariaat.

Vanaf het moment dat de postkeynesiaanse economen ook nog hun politiek instrumentarium van “fine tuning” konden voorzien van een dynamisch groeimodel³, waarin “creatieve destructie” (Schumpeter) en technologische vooruitgang waren geïntegreerd, veranderde men in de Sovjet Unie noodgedwongen het geweer van schouder. Dat gebeurde al enkele jaren na de dood van Stalin in 1953, toen de stalinisten het loodje moesten leggen tegen de voorzichtige moderniseerders die de buitenlandse politiek van vreedzame coëxistentie ondersteunden. Ook gingen de Westerse communistische partijen die op de lijn van Moskou

Uiteraard bleef men Keynes beschouwen als de ideologische grondlegger van het reformisme in de sociaal-democratische arbeidersbeweging, maar het keynesianisme werd voortaan niet meer eenzijdig gekoppeld aan de belangen van de monopolisten.

zaten, een strategie van geleidelijke overgang naar het socialisme verdedigden, waar bij Keynes argumenten kon leveren om deze strategie programmatisch ook via electorale allianties te concretiseren.

Keynes was meer dan alleen maar een econoom. Hij was ook als hogere ambtenaar, diplomaat en onbezoldigd regeringsadviseur actief geweest. In die hoedanigheid had Keynes in de loop der jaren heel wat kritische publicaties op zijn naam gebracht. Daardoor stond hij tevens als een lastige luis in de pels van de Britse regering bekend. Doordat zijn polemische krantenartikelen daarna als boek werden uitgegeven, raakten ze ook in het buitenland bekend.

In dit artikel zullen we de impact van Keynes op de Sovjet-economische wetenschap en politiek tot aan de dood van Stalin in 1953 onderzoeken.⁴ De geleidelijke acceptatie van Keynes door de Sovjet-economen daarna is natuurlijk een ander verhaal, daar na de dood van Stalin ook de “progressieve” zijde van het keynesianisme niet langer meer werd ontkend.

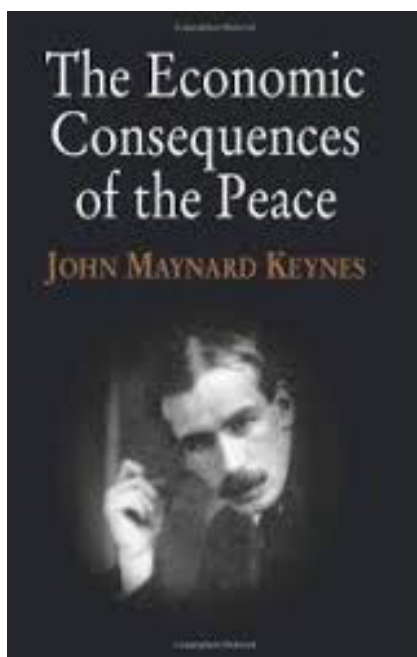
Lenin en Keynes

Toen Lenin in 1919 met de oprichting van de Communistische Internationale (Comintern of Derde Internationale) het grote avontuur begon, was het nog allerm minst zeker dat zijn bewind overeind zou blijven. Zijn hoop was immers gevestigd op een snelle uitbreiding van de proletarische

revolutie in andere landen, te beginnen met Duitsland. Inmiddels was te Versailles het vredesverdrag tussen de overwinnaars en de verliezers van de Grote Oorlog getekend. Nieuwe landen en grenzen waren in Europa op de kaart gezet. De omschakeling van een oorlogseconomie naar een vredeseconomie moest nog vorm krijgen. De aan Duitsland opgelegde vredesvoorwaarden waren rigoureuus. Demilitarisering van het Rijnland, het verlies van het Saarland, stukken van Pruisen die naar Polen gingen, enz. schonden de nationale soevereiniteit en de territoriale integriteit van het nieuwe Duitsland. Daarbij kwamen nog eens de herstelbetalingen aan vooral Frankrijk en België. Kortom, al deze elementen moesten eerst door het Sovjet-bewind worden bestudeerd alvorens men een buitenlandse politiek kon ontwerpen die rekening hield met de toenmalige objectieve omstandigheden.

Omdat in de loop van 1919 en 1920 de zo verhoopte proletarische revolutie in Duitsland alsnog op zich liet wachten, was Lenin in de aanloop naar het Tweede Congres van de Comintern in de zomer van 1920 gedwongen om in een rapport de internationale situatie en vooral de gevolgen van het Verdrag van Versailles verder te analyseren, wilde hij de toekomstige revolutionaire mogelijkheden correct inschatten. Keynes zou Lenin onbedoeld hierbij te hulp komen.

Enkele dagen voor Kerstmis 1919 had John M. Keynes het boek *The Economic Consequences of the Peace* gepubliceerd.⁵ Dat boek werd meteen een groot succes in de boekhandel. Vertalingen volgden al snel. Keynes was immers de eerste de beste niet. Hij was te Versailles als Britse diplomaat nauw bij de onderhandelingen rond de economische voorwaarden die aan Duitsland waren opgelegd, betrokken geweest. Hij

had daarna woedend de deur achter zich dichtgetrokken, omdat hij het niet eens kon zijn met de enorme herstelbetalingen die aan het overwonnen Duitsland waren opgelegd. Deze herstelbetalingen zouden volgens hem immers het internationale betalings- en handelsverkeer ontwrichten en een terugkeer naar de (normale) vooroorlogse economische situatie belemmeren.

Een aantal factoren droeg bij aan Keynes' inschatting van de situatie. Zo had Groot-Brittannië eigenlijk weinig oorlogsschade geleden. Men had de kosten van de oorlog grotendeels zelf weten te financieren. Tijdens de besprekingen in Versailles had de Britse regering zich dus al te zeer door de Franse en Belgische onderhandelaars laten meesleuren. De Britse belangen lagen immers elders. Het handelsverkeer met Centraal Europa normaliseren om zodoende de eigen productie weer op gang te brengen, was voor de Britten een eerste prioriteit. Voor Lenin was dat een interessant gegeven, omdat er een belangentegenstelling tussen Groot-Brittannië en Frankrijk ten aanzien van de politiek tegenover Duitsland bestond. Maar de hoofdtegenstelling in het imperialistische kamp was natuurlijk nog altijd die tussen de overwinnaars en de overwonnenen. Zaak was het nu dus voor de Sovjet Unie nu om een wig te drijven tussen de Britten en de Fransen enerzijds en anderzijds daarbij een toenadering tot het overwonnen Duitsland te zoeken. Dat laatste zou in 1922 met het Verdrag van Rapallo ook gebeuren. Staten hebben immers

geen vrienden, alleen maar belangen, zou generaal de Gaulle zeggen.

Lenin had allicht het boek *The Economic Consequences of the Peace* van Keynes al in de late lente van 1920 gelezen. Op 29 juni 1920, nog voordat het Tweede Congres van de Comintern zou samenkomen, gaf hij aan het Centraal Comité van de Bolsjevistische Partij de opdracht om dit boek snel te vertalen en te publiceren.⁶ Lenin zou overigens in zijn rapport over de internationale situatie en de basistaken van de Comintern aan het Tweede Congres van de Comintern uit dit boek uitvoerig citeren. Lenins analyse was uiteraard op zijn imperialismetheorie gebaseerd, maar met die aantekening dat hij Keynes gebruikte om aan te tonen dat Europa inmiddels failliet was. Zich op Keynes baseren was uiterst aantrekkelijk. Had Keynes in zijn boek immers niet gesteld dat het Sovjetregime de oude tsaristische schulden niet zou erkennen? Keynes wilde ook alle schulden tussen de geallieerde landen laten vervallen. Echter, Lenin zelf geloofde niet dat de Amerikanen hun schuldvorderingen op diverse Europese landen uit eigen beweging zouden willen afschrijven.

Lenin gebruikte wel een reeks verwensingen aan het adres van Keynes, omdat de laatste een 'zuiver bourgeois standpunt' had ingenomen. Keynes was immers een 'verklaarde vijand van het bolsjevisme', dus ook een 'Engelse filistijn'. Maar dat kon niet verhullen dat Lenin een zekere bewondering voor Keynes kon opbrengen. Lenin: 'Ik denk ten andere niet dat zelfs een communistische of algemene revolutionaire verklaring zo maar kan worden vergeleken met de bladzijden waarin Keynes Wilson en het Wilsonisme in de praktijk afschildert.' Lenin pleitte samen met Keynes voor het laten vervallen van alle internationale schulden en voor het herstellen van de handelsbetrekkingen tussen Rusland en Duitsland. Lenin ging zelfs zo ver om de Comintern aan te sporen die economen te begroeten die op deze manier ten gunste van het bolsjevisme opkwamen.

Lenin hield wat dat betreft voet bij stuk. Op 6 december 1920 verwees hij in een redevoering voor partijactivisten in Moskou andermaal naar het boek van Keynes, maar ditmaal legde hij ook de nadruk op het feit dat de wereld de grondstoffen uit Rusland

nodig had. Met dat laatste bedoelde Lenin dat hij hoegenaamd geen vrede met het kapitalisme wilde sluiten, maar wel de oorlog op een ander vlak wilde voeren. Dus hij wilde enkel maar tijd winnen. Lenin vermeldde Keynes opnieuw in een redevoering op 23 december 1921 voor het Negenste Al-Russische Congres van de Sovjets in Moskou. Ook nu weer herhaalde hij dat Keynes in zijn boek als een bourgeois, als een kapitalist, had gesproken en dus geen voorstander van het bolsjevisme was. Ten andere, Keynes wilde enkel maar het kapitalisme redden, terwijl Lenin dat wilde bestrijden. Lenins opmerkingen over Keynes waren telkens voorzien van invectieven, maar in de grond was de toonzetting eerder sympathiek. Lenin had in Keynes immers een medestander gevonden. Kortom, Comintern kon zich in haar tactiek voortaan baseren op de analyses van Keynes met betrekking tot het Verdrag van Versailles. Keynes zag daarna een aantal van zijn latere pamfletten ook in het Russisch vertaald. Dat gebeurde o.a. met zijn *A Tract on Monetary Reform*,⁷ *A Revision of the Treaty*⁸ en *The Economic Consequences of Mr. Churchill*.⁹ Lenins rapport aan de Comintern van 19 juni 1920 gold voortaan als een model voor verdere analyses. Op het Derde Congres van de Comintern in 1921 presenteerden E. Varga en L. Trotsky een rapport waarin op gelijkaardige wijze de internationale toestand werd besproken, maar zonder ditmaal naar Keynes te verwijzen. Trotsky noemde echter wel Keynes in zijn rapport voor de Comintern over de economische crisis in de wereld.

Ook werd Keynes in gezelschap van zijn Russische echtgenote, de bekende ballerina Lydia Lopokova, in 1925 naar aanleiding van de festiviteiten rond de 200ste verjaardag van de Academie van Wetenschappen naar de Sovjet Unie uitgenodigd. Keynes sprak er met Russische wetenschappers en hij hield op 14 september 1925 een redevoering voor de Industriële Economische Raad van de Opperste Sovjet over het werkloosheidsprobleem in Engeland. Hij sprak ook over het werkloosheidsprobleem en de armoede in de Sovjet Unie. Keynes merkte op dat het geboortecijfer in Rusland weer aan het stijgen was, wat hij een prominent gevaar voor de toekomst van het land noemde. Dit was uiteraard tegen het zere been van de verantwoordelijken

aldaar, want dit was terugvallen op de bevolkingstheorie van Malthus.

Men bleef echter in de Sovjet Unie voortaan wel de geschriften van Keynes volgen en er naar verwijzen. Maar niet altijd in even gunstige zin. E. Varga meende in zijn rapport aan het Zesde Congres van de Comintern in 1928 dat Keynes een 'verlichte figuur van de toenmalige burgerlijke economische wetenschap was die het marxisme bekeek met de hulpeloosheid van een kind.'¹⁰ Keynes als burgerlijke econoom had de arbeidswaardeleer van Marx miskend door zich ver van David Ricardo te verwijderen.

Daarna daalde de belangstelling van de Sovjet economen voor Keynes aanzienlijk. De Comintern had inmiddels de politiek van "klasse tegen klasse" omhelsd. Veel belangstelling voor burgerlijke economen als Keynes was er nu niet meer bij. Vandaar dat het boek *A Treatise on Money*¹¹ van Keynes uit 1930 in de Sovjet Unie haast onopgemerkt bleef. Toch zou hij vanaf het prille uitbreken van de Grote Depressie geen blad voor de mond nemen. Op 10 mei 1930 schreef hij bijvoorbeeld in een artikel in *The Nation*: "The fact is – a fact not yet recognized by the great public – that we are now in the depths of a very severe international slump, a slump which will take its place in history amongst the most acute ever experienced. It will require not merely passive movements of bank rates to lift us out of a depression of this order, but a very active and determined policy."¹² Daarmee had Keynes de kerngedachten van zijn latere *General Theory* al geformuleerd.

Op het Zevende Congres in 1935 brak de Comintern officieel met de uiterst linkse koers en omhelsde nu de volksfronttactiek. Dat betekende echter nog niet dat ook Keynes meteen weer in gratie werd ontvangen. Toch reisde Keynes in 1936 andermaal naar de Sovjet Unie. De publicatie van *The General Theory* in 1936 bleef echter onopgemerkt in de Sovjet Unie, ook al bepleitte Keynes in dit boek voor een versterking van de geaggregeerde vraag door middel van hogere overheidsuitgaven om uit de economische crisis te geraken.

De Tweede Wereldoorlog

Dat de publicatie van de *General Theory* in de Sovjet Unie aanvankelijk onopgemerkt bleef, kan niet toevallig zijn geweest. Men geloofde blijkbaar niet in zijn theorie dat met staatsingrijpen de crisis kon worden bedwongen. Dat was trouwens de mening van L. Freiman in het tijdschrift van het planningsinstituut.¹³ Had de *New Deal* in de Verenigde Staten dat niet aangetoond? De economische crisis had zich intussen nog verdiept. Freiman kritiseerde in zijn artikel wel Keynes, maar noemde zijn *General Theory* niet! Het bleef daarna in de Sovjet Unie bij slechts terloopse verwijzingen naar dit hoofdwerk van Keynes. S. Golding deed dat bijvoorbeeld in een bespreking van Jürgen Kuczynski's boek *New Fashions in Wage Theory*¹⁴ uit 1937.¹⁵ En dan nog met de afkeurende opmerking dat de marginalist Keynes een voorstander van loonsverlagingen door middel van prijsverhogingen was. Volgens I. G. Bljoemin, een leidende professor in de economie van de Moskouse Staatsuniversiteit, die het boek van Eric [Erich] Roll, *A History of Economic Thought*,¹⁶ besprak, behoorde Keynes tot de apologeten van het kapitalisme.¹⁷ A. Aroetjan¹⁸ zag in Keynes iemand die de bankroete opvattingen van Malthus en van de Oostenrijkse school met elkaar combineerde en dus daarmee voldeed aan de behoeften van het grootkapitaal.¹⁹

Keynes schreef eind 1939 een tweetal zeer opgemerkte artikelen in *The Times*. Ze werden onder de titel *How to Pay for the War* gebundeld en in het begin van 1940 als boek gepubliceerd.²⁰ Dit boekwerkje kreeg overal, ook in de Sovjet Unie, grote aandacht.

Eugen S. Varga formuleerde in een recensie in zijn instituutblad het probleem als volgt: hoe kan men de oorlog financieren zonder de inflatie aan te jagen en daarbij het ongenoegen van de arbeidersklasse te verwekken? Varga meende nu dat het financieringsplan van Keynes vooral tegen de arbeidersklasse was gericht, omdat de rijken, aldus Keynes, niet in staat waren om alle kosten van de oorlog voor hun rekening te nemen.²¹ Deze negatieve beoordeling van Keynes' plan moet men zien tegen de achtergrond van de koerswending van Stalin en de Comintern na het afsluiten van het Molotov-Ribbentrop verdrag in augustus

1939 waardoor de Sovjet Unie zich even buiten het gewapende conflict kon houden. Anderen die het boekje van Keynes bespraken, reageerden op een gelijkaardige wijze. L. Freiman meende dat Keynes zich had onmaskerd door slechts na de oorlog een kapitaalsbelasting te willen doorvoeren op voorwaarde dat eerst het economisch herstel zich had gemanifesteerd. Dus verdedigde Keynes de belangen van het kapitaal, luidde de conclusie.²² I. Sosenski dacht in zijn commentaar dat men in de Verenigde Staten een gelijkaardige politiek volgde, wat toe te schrijven zou zijn geweest aan de invloed van Keynes.²³

Deze zuurzoete commentaren op Keynes financieringsmodel zouden snel worden vergeten nadat op 22 juni 1941 Duitsland de Sovjet Unie binnenviel. De Sovjet Unie en Groot-Brittannië werden nu bondgenoten in de strijd tegen Hitler en aanvallen op Keynes waren daardoor niet meer welkom.

Naarmate de geallieerde overwinning steeds meer in zicht kwam, verschenen ook de plannen voor een naoorlogse internationale economische en financiële ordening op de agenda. Keynes werd voor de Britse regering nu de toponderhandelaar in deze tijdens de internationale monetaire conferenties van Bretton Woods en Savannah. De economen Varga en Trachtenberg leverden in de pers hun commentaren bij de onderhandelingen die tot de oprichting van het International Monetaire Fonds (IMF) en de Bank voor Heropbouw en Ontwikkeling (Wereldbank) zouden leiden. Van Varga, die in de zomer van 1943 regeringsadviseur in de kwestie van de te vragen herstelbetalingen van Duitsland was geworden, werd verondersteld dat hij tevens het standpunt van zijn minister Molotov verwoordde. Trachtenberg was een eminente medewerker van Varga's Instituut voor Wereldeconomie en Wereldpolitiek. Beiden golden als de belangrijkste experts van de internationale economische oorlogspolitiek.

Bij de discussies te Bretton Woods waren eigenlijk maar twee plannen voor de toekomstige internationale financiële ordening werkelijk aan de orde, nl. het plan van de Amerikaanse topambtenaar Harry Dexter White en het plan van Keynes. De laatste pleitte voor een clearing unie met een reservemunt ("bancor") om het internationale betalingsverkeer te verzekeren en ook

Groot-Brittannië aan een gemakkelijke financieringsbron te helpen, terwijl Dexter White de dollar gekoppeld aan het goud een internationale rol wilde toebedelen. Keynes zou echter tijdens de onderhandelingen het pleit verliezen. De rol van de Sovjet Unie tijdens deze onderhandelingen was eerder onduidelijk geweest. Pas op het einde van de rit, in 1945, besliste Stalin om niet met het IMF en de Wereldbank mee te doen uit angst dat de Verenigde Staten via de nieuwe instellingen de regie van de internationale economische politiek zouden verwerven. Nochtans weten we dat Dexter Wright heel wat inspanningen had gedaan om de Sovjet Unie te overtuigen om zijn plan te ondersteunen.²⁴

Varga zou o.a. in *Commercial and Financial Chronicle* uit New York hieraan aandacht besteden.²⁵ Zoals na de Eerste Wereldoorlog bestond er ook nu voor de Europese landen het gevaar van een algemene devaluatie, zo meende hij. Vandaar dat er twee plannen waren komen bovendrijven, nl. dat van Keynes voor een internationale clearing unie en dat van White voor het scheppen van een groot monetair stabilisatiefonds en van een internationale bank voor economische wederopbouw. Varga suggereerde nu dat het plan van Keynes tegemoetkwam aan de vooroorlogse rol van Groot-Brittannië als internationale bankier, ook al zou een internationale clearing unie nooit de wisselkoersen tussen de munten kunnen stabiliseren. Varga meende nu dat het plan van Keynes alleen maar kon slaan mits voortdurende consumptieve en investeringsbeperkingen door de regeringen en de individuen, met een strikte controle op de buitenlandse handel en met een extensieve kapitaalexport van de rijke naar de arme landen. Vandaar dat Varga dacht dat daarom alleen het plan van White een substantiële factor in de wereldeconomie kon worden en op een effectievere manier dan de clearing unie van Keynes voor stabiele wisselkoersen kon zorgen. Varga waarschuwde wel dat het fonds samen met de internationale bank een enorme economische macht zou verwerven. Vandaar dat er zowel buiten als binnen de Verenigde Staten aanzienlijk verzet tegen dit plan bestond. Een compromis tussen beide plannen zag Varga echter niet zitten, daar beide plannen overeenstemden met de bijzondere belangen van hun respectieve landen. Maar wat dan met de positie van de Sovjet Unie

in deze? Varga meende dat de Sovjet Unie, evenals de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, belang had bij stabiele wisselkoersen met de landen waarmee ze handel dreef. "Indien de handel van de Sovjet Unie met de rest van de wereld kon worden bedreven op de grondslag van een gouden munt met een onveranderlijke waarde, dan zou dat ongetwijfeld de handelsverrichtingen vergemakkelijken", meende Varga. Hij excuseerde zich bij de Amerikaanse lezers met de opmerking dat in de Sovjet Unie de prijzen via het plan administratief werden vastgesteld. Dat betekende dan ook dat de stabiliteit van de Sovjet munt nooit een probleem kon zijn. Vandaar dat de Sovjet Unie kon meepraten over alle plannen voor een toekomstige organisatie van een internationale bank of een muntfonds.

I.A. Trachtenberg gaf evenals Varga zijn commentaar op de naoorlogse plannen voor monetaire hervormingen. Hij meende in een eerste artikel dat het Amerikaanse plan met een vastgestelde pariteit tussen de dollar en het goud de voorstellen om tot een gereguleerde munt los van de waarde van het goud te komen tot mislukken gedoemd was. De Amerikaanse visie had volledig getriomfeerd want het plan gebaseerd op de nominalistische kwantiteitstheorie van Keynes was afgewezen. Dat de Sovjet Unie aan de onderhandelingen in Bretton Woods had meegedaan, werd natuurlijk door hem goedgekeurd, want hierdoor zouden de twee internationale organisaties in de toekomst alleen maar steviger kunnen worden.²⁶ In een tweede artikel kwam hij nog eens terug op de oprichting van het IMF en de ontwikkelingsbank. Evenals Varga wees hij op de specifieke positie van Groot-Brittannië dat in de nieuwe wereldorde handelsproblemen zou kennen en daarom via het plan van Keynes voor een internationale clearing unie had gehoopt om gemakkelijker nieuwe kredieten te verkrijgen.²⁷ Trachtenberg zou overigens later in een boek over de financiële gevolgen van de oorlog nog eens op dit netelige thema terugkomen.²⁸

Ook Varga zou het na de oorlog nog eens over Keynes hebben, maar dan niet in verband met de internationale monetaire verhoudingen. Varga besprak dan een boek van Étienne Mantoux over het Verdrag van Versailles en de Duitse herstelbetalingen, waarin de Franse econoom Keynes fel

Jenő Varga

aanviel.²⁹ Étienne Mantoux was de zoon van de historicus Paul Mantoux die als diplomaat tijdens de onderhandelingen in Versailles de Franse premier Georges Clemenceau had geassisteerd. Étienne Mantoux, die de oorlog in Londen doorbracht aan de zijde van generaal de Gaulle, zou in 1945 op jeugdige leeftijd in een autoaccident in Duitsland de dood vinden, maar zijn boek *The Carthaginian Peace – or The Economic Consequences of Mr. Keynes* werd een jaar later postuum gepubliceerd. Het pamflet zou een grote weerklank vinden, omdat de auteur een scherpe aanval had gelanceerd op de stelling van Keynes dat de herstelbetalingen van Duitsland grote economische chaos hadden veroorzaakt.³⁰ Volgens Étienne Mantoux had Keynes zich op foute berekeningen gebaseerd, want Duitsland was toen wel degelijk perfect in staat geweest om de opgelegde oorlogsschade te betalen, maar het had de betalingen gesaboteerd. Dat was tegen het zere been van Varga die nu de verdediging van Keynes op zich nam, ook al omdat hij in navolging van Lenin in 1921 in een boek onder het pseudoniem van Eugen Pawlowski de positie van het toenmalige Duitsland met die van een semi-kolonie had vergeleken.³¹ Voorts was Varga als specialist van de herstelbetalingen in 1945 op de conferentie te Potsdam betrokken geweest bij de besprekingen tussen Stalin, Churchill en Truman over de schadevergoeding die Duitsland aan de Sovjet Unie

zou moeten betalen. Over de grootte van dat bedrag bestonden nog altijd onduidelijkheden. Varga had dus geldige motieven om Keynes in deze materie tegen de kritieken van de liberale econoom Mantoux te verdedigen.³²

In 1945 behaalde de Britse Labour Party bij de parlementsverkiezingen een overweldigende verkiezingsoverwinning. Clement Attlee werd premier in de plaats van Churchill. Met de Labour Party aan het bewind zou niet alleen de welvaartsstaat, zoals die al door William Beveridge was uitgetekend, worden ingevoerd, maar zouden ook de basissectoren van de economie worden genationaliseerd. Maakte Groot-Brittannië zich via parlementaire weg op voor het socialisme? Vandaar dat de aandacht voor Keynes, ook na diens overlijden in 1946, alleen maar kon toenemen. Hij gold immers als de grote inspirator van het sociaal-economisch beleid van de Labour Party. Dat betekende ook dat men in de Sovjet Unie zijn *General Theory* aandachtiger moest gaan bestuderen. Dat was tot dan toe nog niet gebeurd.

Met de opkomst van de Koude Oorlog zou de kijk op Keynes vertroebelen toen een stalinistische stroming in Moskou aan kracht won ten nadele van een meer gematigde stroming, gepatroneerd door minister van Buitenlandse Zaken V. Molotov die uit was op een vergelijk met Washington. Molotov verloor het pleit toen de Amerikanen het Marshall Plan lanceerden. Stalin was bang dat hij door het Marshall Plan de controle over Duitsland geheel en al zou verliezen. Hierdoor sprongen de onderhandelingen over het Marshall Plan af. Stalin besloot dan om zijn greep op de landen die in Oost-Europa in zijn invloedssfeer lagen, niet alleen te verstevigen, maar ook om de controle over de communistische partijen elders te versterken. Al in september 1947 werd op initiatief van Andrej Zjdanov de Cominform als opvolger van de in 1943 opgeheven Comintern opgericht.

De voorstanders van grotere ideologische controle op de sectoren van cultuur, ideologie en wetenschap kregen het in Moskou onder leiding van Andrej Zjdanov voor het zeggen. Nikolaj Voznesenky, die directeur van het Gosplan was, meende nu dat de Sovjet Unie geen buitenlandse hulp nodig had om er economisch weer helemaal

bovenop te komen. De socialistische plan-economie was in zijn ogen immers veruit superieur aan het kapitalisme. Al wie, zoals Varga en zijn medewerkers, veel voorzigtiger was en dacht dat de kapitalistische staat de investeringen kon sturen, had het dus bij het verkeerde einde. Dat vertaalde zich onmiddellijk in ideologische scherp-slijperijen, waardoor in Moskou Keynes en diens theorie over macro-economisch management in de ban werd gedaan.

Kritieken op 'The General Theory'

Intussen was *The General Theory* in het Westen aan een triomftocht bezig. Het boek werd er begroet als de bijbel van de nieuwe economische politiek en in de meeste talen vertaald. Alleen een Russische vertaling liet alsnog op zich wachten. Ongetwijfeld hadden de oorlogstoestanden hierin een vertragende rol gespeeld. Dat verklaart allicht waarom pas in 1948 een eerste Russische vertaling van *The General Theory* verscheen. De officiële vertaler was professor N. N. Ljoebimov. Deze laatste werkte op het Instituut voor Wereldeconomie en Wereldpolitiek waarvan Varga directeur was. Echter, dat instituut was eind 1947 al na een heftig debat opgeheven. De Russische vertaling was voorzien van een lange inleiding van professor Bljoemin om de Russische lezer te waarschuwen voor dit boek van een burgerlijke econoom. Een jaar later zou een tweede druk verschijnen, maar ditmaal zonder de inleiding van Bljoemin. Bljoemin was immers toen in ongenade gevallen.

Bljoemin, een hoogleraar aan de Staatsuniversiteit van Moskou, was een groot kenner van de westerse economische wetenschap. Hij had voordien al over Keynes en zijn *General Theory* gepubliceerd. Daarom had hij ook voor zijn inleiding zijn eigen publicaties en die van anderen gebruikt. Dat alles zou hem uiteindelijk fataal worden, omdat hij daarin Keynes niet had afgeschilderd als een onversneden reactionair. Bljoemin had immers in het mededelingenblad van de Academie van Wetenschappen geconstateerd dat de Britse economische wetenschap zich na de publicatie van *The General Theory* in twee scholen had opgesplitst. De aanhangers van Keynes (of de School van Cambridge) hadden daarna de overhand op de neoklassieke school (de School van Londen met als belangrijkste

figuur Friedrich van Hayek) verworven.³³ Bljoemin meende nu dat beide scholen het kapitalisme wel hoopten te redden, maar dat Keynes, hoewel hij de theorie van Marshall over het grensnut bij de prijsvorming had onderschreven, zich toch ook had verzet tegen loonsverlagingen in crisistijd. Er kleefden dus aan Keynes en zijn school enkele positieve aspecten, hetgeen men niet van die van Hayek kon zeggen.

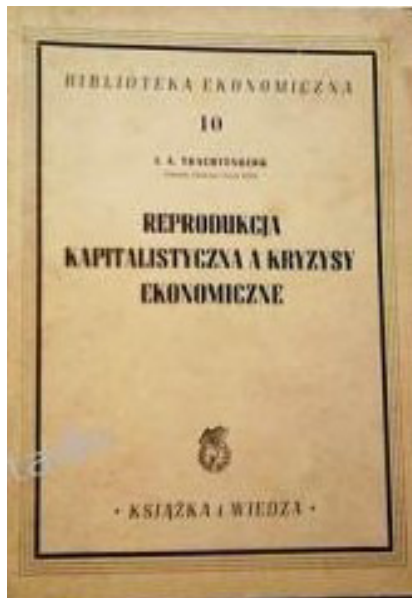
Naar aanleiding van het overlijden van Keynes op 21 april 1946 publiceerde Bljoemin in het mededelingenblad van de Academie van Wetenschappen een necrologie. Ook hierin sloeg Bljoemin een positieve toon aan. Bljoemins verhaal was voorts vooral op *The General Theory* geconcentreerd. Centraal stond hierin de kwestie van het vraagmanagement. Uiteraard wees Bljoemin andermaal naar de invloed van Marshall op Keynes, maar hij erkende ook dat Keynes wel degelijk met iets nieuws was gekomen door de werkloosheid te willen bestrijden. Keynes onderkende echter niet de ware aard van het kapitalisme waardoor hij de contradictie tussen consumptie en productie niet had gezien. Voorts leverde Keynes geen concrete voorstellen om de economie actief te reguleren, ook al leidde zijn theorie in de praktijk tot het versterken van het staatskapitalisme. Bij Keynes kon men eveneens niets nieuws vinden met betrekking tot het probleem van de onderconsumptie. Voorts had Keynes de rente losgekoppeld van de kapitalistische winst en foutief geld met investeringskapitaal geïdentificeerd. Dat verklaarde waarom Keynes de rente afhankelijk had gemaakt van de geldhoeveelheid. Ook de psychologische benadering van het economisch gedrag van de ondernemers vond bij Bljoemin geen genade. De opmerking van Keynes dat er euthanasie op de rentenier moest worden gepleegd, kon men onmogelijk als revolutionair opvatten. Keynes viseerde immers alleen maar de kleine renteniers, niet de grote kapitalisten. Ook het feit dat Keynes niet wilde raken aan het nominale loon, maar wel loonsverlagingen via de inflatie wilde doorvoeren, vond geen instemming. Conclusie was dus dat Keynes een typische bourgeoisieconoom was die had ontdekt dat het kapitalisme zich niet meer via de vrije markt kon verder ontwikkelen.³⁴ De kern van de kritiek van Bljoemin op Keynes en zijn volgelingen (Beveridge, Kalecki, J. M. Clark, Bretherton, Burchardt

en Rotherford) was dus dat de Keynesianen de anarchie in productie in het kapitalisme niet konden opheffen.³⁵

Bljoemin zou deze kritieken nogmaals in 1947 in een artikel in het mededelingenblad van de universiteit van Moskou herhalen. Dat gebeurde voor het eerst ook in een volledige recensie van *The General Theory*. Hierbij had hij grote lappen tekst uit zijn vorige twee artikelen overgenomen.³⁶ Bljoemin besteedde in dit artikel ook aandacht aan Keynes' opmerking dat te veel sparen zou kunnen leiden tot onderconsumptie en dat te hoge investeringen de inflatie zou kunnen aanjagen. Dat alles zou tot ernstige disproporties kunnen leiden. Keynes zelf had daarbij gesteld dat meer sparen niet noodzakelijk tot meer investeringen of consumptie hoefde te leiden. Bljoemin ging ook in op de vrees voor economische stagnatie in de Verenigde Staten. Die dreiging hoefde men niet als een noodzakelijke fataliteit te interpreteren daar de beleidsmakers zich wel zouden mobiliseren om dat gevaar af te wenden.

Om het zijn lezers gemakkelijk te maken noteerde Bljoemin ten slotte vier tekortkomingen in *The General Theory*. Ten eerste ontbrak er een historisch gezichtspunt, want Keynes ging er ten onrechte van uit dat werkloosheid een eeuwig probleem was en niet iets dat typisch voor het kapitalisme was. Ten tweede had Keynes het mechanisme van de concentratie en de reproductie van het kapitaal als een bijkomstige zaak beschouwd. Ten derde had Keynes de rol van de technologische vooruitgang en van de omgevingsvoorwaarden over het hoofd gezien. Ten slotte had Keynes de schadelijke effecten van de monopolievorming op de werkgelegenheid buiten beschouwing gelaten.

Bljoemin erkende de invloed van Keynes op het naoorlogse beleid van de kapitalistische regeringen. Keynes was daarom ook de bourgeoisideoloog bij uitstek in het tijdperk van de algemene crisis van het kapitalisme. Zijn invloed was in Groot-Britannië alsnog groter dan in de Verenigde Staten. Volgens Bljoemin had Keynes nooit een consistente theorie nagelaten. Zo waren diverse sociale en politieke stromingen met elementen uit zijn theorie aan de haal gegaan. Hoewel Keynes geen profot fascist kon worden genoemd en tegen de capitulatie

voor Hitler in München in 1938 had geageerd, toch was hij in wezen een conservatief. Bljoemin wees er op dat de ideeën van Keynes in het Duitsland van Hitler een gunstige ontvangst hadden genoten, zoals bijvoorbeeld in *Der Deutsche Volkswirt* en in *Die Deutsche Volkswirtschaft*, twee bladen die de nationaal-socialistische economische theorieën verdedigden.

Bljoemin meende in een ander artikel in het mededelingenblad van de Academie van Wetenschappen dat Keynes ook heel wat aan Hobson te danken had, hier dan vooral met betrekking tot een grote inkomensgelijkheid.³⁷ De Labourregering volgde op dat moment via haar belastingpolitiek ook het spoor van Keynes en J. A. Hobson.

De toonzetting in dit laatste artikel van Bljoemin was intussen duidelijk vijandiger geworden. Dat kan worden verklaard uit inmiddels verslechterende internationale verhoudingen en de daarmee gepaard gaande stalinisering van de economische wetenschap in de Sovjet Unie. Dit zou zijn weerslag hebben op het debat dat weldra zou ontbranden naar aanleiding van de publicatie van de eerste Russische vertaling van *The General Theory*. De officiële vertaler van het boek was professor N. Ljoebimov, iemand uit de omgeving van Varga, want werkzaam op het Instituut voor Internationale Economie en Internationale Politiek in Moskou.

Ljoebimov was een man met internationale ervaring. In de vroege lente van 1922 was hij als adviseur betrokken geweest bij de

onderhandelingen die een Sovjetdelegatie onder leiding van B. N. Tsjitsjerin in Genua met de Britten en de Fransen had gevoerd over de erkenning van de tsaristische buitenlandse staatsschulden. Die besprekingen waren mislukt, maar het effect was wel dat de Sovjet Unie toen te Rapallo een verdrag met Duitsland kon sluiten. Ljoebimov kende de geschriften van Keynes vrij goed. In 1947 publiceerde hij nog een artikel over Keynes.³⁸ Ljoebimov meende hierin dat Keynes in zijn *The General Theory* vooral de oplossing van het werkloosheidsprobleem in het kapitalisme op het oog had gehad. De staat moest door gebruik te maken van fiscale en monetaire instrumenten voor volledige tewerkstelling zorg dragen. Ljoebimov merkte voorts op dat Keynes hierbij de renteniers in het vizier had en dat hij met goedkope staatskredieten en door het scheppen van liquiditeiten deze geldbezitters wilde bestrijden. Keynes had dus de orthodoxe visie met betrekking tot het sparen veranderd. De rente mocht geen beloning meer zijn voor uitgestelde consumptie. Men moest daarentegen eerder het loslaten van de liquiditeiten belonen. Ljoebimov kritiseerde echter Keynes ook op het punt dat de laatste de invloed van het grootkapitaal op de regeringen over het hoofd had gezien en daarbij graag als de dokter aan het ziekbed van het kapitalisme opereerde. Al deze kritieken zouden later ook door anderen veelvuldig worden herhaald, maar leken ten slotte eerder onschuldig. Ze zouden voor de stalinisten veel te zachtmoedig zijn.

Ook Trachtenberg besprak *The General Theory*. Dat gebeurde in zijn boek over de kapitalistische reproductie en de economische crises³⁹, waarin hij *The General Theory* als een voorbeeld van de recente burgerlijke literatuur over de politieke economie schetste. Zijn kritiek was dat Keynes de economische crisis niet als een systeemfout van het kapitalisme had beschouwd, maar als het gevolg van een aantal ongelukkige omstandigheden. Volgens Trachtenberg zag Keynes de werkloosheid terecht als het gevolg van onvoldoende bestedingen, en was er bij Keynes geen sprake meer van enig economisch fatalisme. Een verandering in de inkomensverdeling kon bijvoorbeeld de werkloosheid helpen bestrijden, maar dat zou echter wel onvoldoende zijn om het werkloosheidsprobleem definitief uit de wereld te helpen, meende Trachtenberg.

Immers, het karakter van de vraag is in het kapitalisme altijd door de productieverhoudingen gedetermineerd. De economische plannen die in het Westen door de regeringen en instellingen werden ontworpen, waren voorts vooral door Keynes beïnvloed, dus niet door Marx. En dat was voor Trachtenberg niet toevallig.

Stalinistische gelijkschakeling

Al deze besprekingen waren qua toonzetting nog altijd rustig gebleven. Maar dat zou veranderen naarmate de grote gelijkschakeling in de Academie van Wetenschappen door de stalinisten steeds verder werd doorgevoerd. We zullen nu zien hoe de stalinisten iedere positieve referentie naar Keynes en zijn aanhangers zouden onmogelijk maken.

De econoom I. Koezminov was één van de leidende figuren uit dat stalinistische gezelschap van scherpslijpers. Hij leidde al vrij vroeg de dans. In zijn besprekingen van een boek van Stuart Chase, *Goals for America*,⁴⁰ en van H. Norman Smith, *The Politics of Plenty*,⁴¹ zette Koezminov in *Bolsjevik*, het theoretisch orgaan van de CPSU, een frontale aanval op Keynes in. Kern in Koezminovs betoog was dat de werkloosheid, dus ook de economische crisis, in het kapitalisme onmogelijk kon worden opgelost.⁴² Waarom dan nog praten over Keynes? Anderen volgden hetzelfde spoor. Maria Smit besprak *The General Theory* in het tijdschrift van het Gosplan.⁴³ Welnu, Keynes had volgens haar een aantal belangrijke zaken die eigen aan het kapitalisme waren, over het hoofd gezien. Dat kon volgens haar ook het succes van het boek verklaren!

Wat daarna in de aanvallen op *The General Theory* een determinerende rol ging spelen, was dat Keynes als de kwade genius van de rechtervleugel van de Labour Party in Groot-Brittannië moest worden beschouwd en dat hij nu ook in de Verenigde Staten het grootkapitaal diensten verleende.⁴⁴ De Truman Doctrine en het Marshall Plan werden eveneens met Keynes in verband gebracht.⁴⁵ Vandaar dat de economen, die tot dan toe enigszins positief over Keynes hadden geoordeeld, dezelfde afgeleide argumenten door Koezminov en Smit gerveerd, innig omhelsden om Keynes te discrediteren. De grote ideologische

gelijkschakeling zou daarna in enkele jaren haar beslag krijgen. Hierbij concentreerden de aanvallen zich vooral op Bljoemin die als te "slap" werd ervaren en op de koop toe een onbruikbare inleiding bij Keynes had geproduceerd.

Toch poogde Bljoemin zich geleidelijk aan de omgeslagen stemming te conformeren. Zo maakte hij bijvoorbeeld een overzicht van de Amerikaanse economen die in dienst van het monopoliekapitaal waren getreden. Hierdoor "ontdekte" hij dat Keynes de profeet van het gereguleerde kapitalisme in het tijdperk van de algemene crisis van het kapitalisme was.⁴⁶ Bljoemin schreef ook dat Keynes wegens het uitbreken van de oorlog de mislukking van de werkloosheidspolitiek in de kapitalistische democratieën onmogelijk goed had kunnen analyseren.⁴⁷ In de oorlog was immers de vraag als gevolg van overheidsbestellingen fors gegroeid, waardoor de werkloosheid was weggesmolten. Maar zou dan, vroeg hij zich af, door het verhogen van de overheidsvraag het kapitalisme zichzelf niet vernietigen?

Met dit soort toch enigszins halfslachtige kritieken op *The General Theory* konden de stalinisten niet uit de voeten. Ze wilden meer en vooral een veel radicalere afwijzing van Keynes en zijn dwaalleer. Nu er toch in 1948 een Russische vertaling⁴⁸ was verschenen, konden ze alsnog werk maken van hun groot ideologisch offensief. Omdat de eerste druk al snel was uitverkocht, kwam men in 1949 met een tweede druk. Maar ditmaal zonder de inleiding van de gewraakte Bljoemin.

Allereerst hier wat over de vertaling zelf. Het keynesiaanse begrippenkader was moeilijk te vertalen. Er moest dus in de vertaling van *The General Theory* met veel uitleggende voetnoten worden gewerkt. Voorts kon of wilde men niet dat Keynes met zijn boek de tegenstanders van het socialisme bediende. Dat leidde tot enig gesmokkel. Carl B. Turner heeft nadien de Russische vertaling die door Ljoebimov was gesuperviseerd, vergeleken met het origineel en hierbij een aantal anomalieën geconstateerd.⁴⁹ Ten eerste hadden de vertalers en de uitgever de inleiding van Keynes bij *The General Theory* niet opgenomen. Ten tweede hadden ze hier en daar stukken tekst weggelaten. Ten derde werd

de vertaling voorzien van talloze voetnoten van de redacteurs waarin de lezers werden gewaarschuwd dat alleen de visie van Marx op een bepaald probleem juist was. Keynes' opmerking in het slothoofdstuk dat alleen in een autoritaire staat het probleem van de werkloosheid ten koste van efficiëntie en vrijheid kon worden opgelost, was weggelaten.

Gezien al deze omstandigheden konden de stalinisten niet anders dan het probleem van Keynes grondig aanpakken in de hoop zo alle economen op één lijn te krijgen. Gebleken was immers dat de figuur van Keynes gemakkelijk in een reformistische en een reactionaire econoom kon worden opgeknipt. Dat moest worden voorkomen. Daarom werd de jonge doctorandus V. S. Volodin van het Economisch Instituut van de Academie van Wetenschappen klaargestoomd om in een proefschrift over Keynes eens en voor altijd duidelijkheid ten aanzien van Keynes te scheppen.

Volodin verdedigde op 1 juli 1949 zijn proefschrift waarin hij Keynes afschilderde als een reactionaire bourgeoisieconoom voor wie hij geen enkel goed woord over had.⁵⁰ De beoordelingscommissie van het proefschrift was samengesteld uit de opposanten I. N. Dvorkin, L. B. Alter en I. G. Bljoemin, terwijl P. A. Chromov, G. A. Kozlov, I. A. Trachtenberg en E. S. Varga, plus de directeur van het proefschrift, N. A. Tsagolov, de discussianten waren.

Het betoog van Volodin lag voorts in de lijn van de beproefde stalinistische dogmatiek. De wereld was opgedeeld in twee systemen, nl. het kapitalistische en het socialistische onder leiding van de Sovjet Unie. De contradicties in het kapitalistische kamp kon men herkennen aan verschijnselen als crises, werkloosheid en revolutionaire activiteiten van de massa's, waardoor de bourgeoisieconomen in opperste verwarring waren gebracht. Keynes was voorts een apologet van het kapitalisme die het systeem wilde verdedigen en de arbeiders met behulp van demagogische slogans onderwerpen aan het monopoliekapitaal. Het grote gevaar was nu dat Keynes hiermee de arbeiders van hun revolutionaire strijd zou afhouden. Dit was des te gevaarlijker daar de denkbeelden van Keynes inmiddels al diep in de reformistische arbeidersbewegingen waren doorgedrongen. Het

ontmaskeren van de ware klasseninhoud van de verdedigers van Keynes was derhalve één van de urgente taken van de Sovjet economische wetenschap.

Het proefschrift van Volodin was hoofdzakelijk een ellenlange “kritische” bespreking van *The General Theory*, dus een soort van catalogus met alle gangbare stalinistische kritieken. Hierbij werd de staat in het kapitalisme tot een instrument in handen van het monopoliekapitaal en zijn lakeien gereduceerd. De rechtse sociaal-democraten en de vakbondsleiders hadden de arbeidersklasse verraden en Keynes was nu de vlag die deze lading moest dekken. Daar hield Volodin het echter allerm minst bij. Hij stelde ook dat hij voor zijn proefschrift gebruik had gemaakt van de beschikbare Sovjet-bronnen, hier vooral tijdschriftartikelen, en daarbij was hij tot de bevinding gekomen dat de meeste van deze publicaties er niet in geslaagd waren om de nadruk te leggen op de werkelijke essentie van Keynes, nl. het kletsen over het oplossen van het werkloosheidsprobleem. De burgerlijke staat was in het kapitalisme voorts een zuiver instrument in de handen van de monopoliebourgeoisie, en Keynes was dan de ideoloog die hier rond rookgordijnen had opgetrokken. De kern van de zaak was dus dat men in het zogenaamde “gereguleerde” of “georganiseerde” kapitalisme de rol van de burgerlijke staat moest ontmaskeren en stellen dat het probleem van de werkloosheid alleen maar onder het socialisme definitief kon worden opgelost.

Via Volodin werd dus de stelling dat Keynes de grootste vijand van de arbeidersklasse was, en dus zonder terughoudendheid moest worden bestreden, tot regel verheven. Bljoemin, die in de commissie zat, kon uiteindelijk niet anders dan deze stelling van Volodin te onderschrijven. Trachtenberg, Ljoebimov en Varga bevonden zich als discussianten ook in die onfortuinlijke positie. Zij waren intussen eind 1947, na het opheffen van hun Instituut voor Wereldeconomie en Wereldpolitiek, overgeplaatst naar het Economisch Instituut waar de stalinistische orthodoxie zich stevig had verankerd. Hierdoor waren zij onder controle van diegenen gekomen die de strijd tegen het kosmopolitisme en de bourgeoisideologie hadden aangeboden. Dat Volodin een rol speelde in deze stalinistische disciplineringscampagne

is duidelijk. Zijn promotie vond immers plaats enkele luttele maanden nadat aan het Economisch Instituut te Moskou uitvoerig was gedebatteerd over de kosmopolitische fouten, het burgerlijk objectivisme en het apoliticisme in het werk van de meeste economen.

Voor al de werken van Varga, Trachtenberg, S. M. Eventov, V. I. Lan (Kaplan), M. Boksjijski en andere leden van het voormalige Instituut voor Wereldeconomie en Wereldpolitiek waren toen zwaar onder vuur komen te liggen. Ook de “schadelijke” ideeën van Bljoemin waren ter sprake gekomen. Gezien deze omstandigheden konden de geviseerde commissieleden alleen maar wat machteloos tegensputteren, maar onmogelijk Volodin zonder doctorstitel naar huis sturen. De enige die nog enigszins had dwarsgelegen, was ten slotte Varga geweest. Hij had geopperd dat een bespreking van één boek van slechts één auteur te magertjes was om er op te promoveren. De andere leden hielden het bij milde en goedwillende kritieken. Dvorkin loofde zelfs Volodin omdat hij beter dan wie ook erin geslaagd was om de werkloosheidsretoriek van Keynes te ontmaskeren en hij loofde daarbij Volodin omdat hij van Keynes de ergste vijand van de arbeidersklasse had gemaakt! Bljoemin en Alter sloten zich bij de vorige spreker aan. Chromov kwam Volodin ter hulp door een proefschrift over een enkel boek volledig acceptabel te noemen en hem te loven wegens zijn aanval op de prominente bourgeoisieconoom Keynes. Trachtenberg en Kozlov waren het met hem eens. Trachtenberg betreurde het alleen maar dat Volodin onvoldoende de Britse achtergrond van Keynes had toegelicht. Dat was een futiele kritiek, zoals men kan begrijpen.

Volodins rol was daarmee nog niet uitgespeeld. In het tijdschrift van het Economisch Instituut publiceerde hij daarna een uitvoerige bespreking van de Russische vertaling van *The General Theory*. Deze recensie kreeg de veelzeggende titel “De foute theorie van Keynes” mee.⁵¹ Inleider Bljoemin en vertaler Ljoebimov kregen ervan langs omdat ze slecht werk hadden afgeleverd. Tevens kritiseerde hij scherp de bourgeoisieconomen – zoals Keynes – die in opdracht van de bourgeoisie boeken schreven om het kapitalisme te redden. Volodin deed beroep op Lenin die Keynes

ooit had afgemaakt door naar de politieke activiteiten van deze laatste te wijzen. Hij had voorts geen goed woord over voor de inleidende tekst van Bljoemin die bol stond van pseudo-academisme en objectivisme en die een gebrek aan politieke scherpte vertoonde. Daardoor had hij Keynes niet kunnen ontmaskeren. Ook het werk van redacteur G. Movsjovitsj was ondermaats geweest wegens het ontbreken van commentaren bij passages waarin Keynes de loftrumpet van het kapitalisme had gestoken. Verkeerdelijk werd in de vertaling vermeld dat het boek van Keynes in 1935 was gepubliceerd. Volodin beëindigde zijn recensie met een ernstige waarschuwing aan het adres van de uitgeverij die dit soort defecten had laten passeren.

De indruk is dus dat Volodin ook hier weer in opdracht van anderen had gehandeld. Want het was ongehoord dat een jonge en nog maar pas gepromoveerde doctor op deze manier oudere academici als Bljoemin en Ljoebimov in een academisch tijdschrift kon aanpakken. Ook zijn kritiek op de uitgeverij, hier de gereputeerde Uitgeverij voor Vreemde Talen in Moskou, was ongehoord. Uiteraard werd Volodins proefschrift door de Academie van Wetenschappen op gezag van het Economisch Instituut daarna als boek uitgegeven.⁵² Het werk van Volodin gold dus voortaan ook als de officiële interpretatie van *The General Theory*. Men hoorde zich in de toekomst aan deze interpretatie te conformeren. Dat gebeurde dan ook.

Het ontmaskeren van Keynes stond voortaan zeer hoog op de academische agenda.

Omdat Volodin hierin de toon had gezet, waren ook de oudere economen gehaast om hem hierin te volgen. Maxim Roebinsjtein bijvoorbeeld leverde reeds in 1950 in een artikel het bewijs dat Lenin de Engelse econoom Keynes had ontmaskerd. En nu wilde men Keynes in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië als een groot denker presenteren!⁵³ Ook had hij ontdekt dat Keynes een aantal theorieën had samengevoegd die reeds eerder waren gediscrediteerd. Ook memoreerde hij dat Keynes populair was geweest in nazi-stisch Duitsland en hij ontmaskerde voorts het bestaan van de zogenaamde “dubbele Keynes”, nl. de progressieve en de reactionaire, als een kwaadwillige legende. Het moest duidelijk zijn dat het staatsapparaat in het kapitalisme enkel de belangen van de monopoliebourgeoisie kon behartigen. A. I. Kotsjjetkov deed in datzelfde jaar eveneens zijn duit in hetzelfde zakje door in het mededelingenblad van de Academie van Wetenschappen een artikel te publiceren waarin hij brandhout maakte van de theorie dat er twee verschillende burgerlijke economische scholen zouden bestaan, nl. een reactionaire en een vooruitstrevende. Het ging hier volgens Kotsjjetkov zuiver en alleen maar om een formeel onderscheid. Bourgeois economen waren immers openlijke verdedigers van de kapitalistische belangen. In zijn woorden was Keynes, evenals zijn tegenstrevers, niet meer en niet minder, een reactionair die de vitale belangen van de arbeiders en de werkende mensen ontkende. Kortom, het was de taak

van de wetenschappers om Keynes en zijn pseudo-wetenschap te ontmaskeren.⁵⁴

De grootste kritiek op Keynes gold de theorie dat de staat als neutrale instantie los van de kapitalistische belangen zou opereren. Dat kon volgens de stalinisten uiteraard niet. Volodin had al eerder gesteld dat deze illusie in het tijdperk van de algemene crisis van het kapitalisme door Keynes in stand werd gehouden. De staat was echter wel degelijk een instrument in handen van de monopolies. Bewijs? In de Verenigde Staten had de regering de overheidsbedrijven die oorlogsgoederen produceerden, al verkocht aan de privésector. Het verschil tussen de vredes- en de oorlogseconomie was dat de monopolies in de laatste economie hogere winsten konden boeken. A. Kornijenko bevestigde nogmaals deze stelling in een bijdrage in het tijdschrift van het Economisch Instituut. Het keynesianisme was dus niets anders dan een apologie van het staatsmonopoliekapitalisme⁵⁵ en het was voorts overduidelijk dat het kapitalisme onmogelijk tot economische planning kon komen.

Dat laatste dilemma was al tijdens de zogenaamde “Varga-controverse” in 1947 uitvoerig aan bod gekomen. Varga en zijn Instituut van Wereldeconomie en Wereldpolitiek waren toen afgeschilderd als een oord waar de burgerlijke theorie van een gepland en georganiseerd kapitalisme werd gekoesterd. De stalinisten waren toen over Varga en zijn medestanders heen gevallen en ze hadden met o. a. Smit en Chromov tijdens openbare debatten zwaar op hen ingehakt.⁵⁶ Vooral Varga’s boek over de veranderingen in het kapitalisme als gevolg van de Tweede Wereldoorlog uit 1946 was inzet van deze betwistingen geweest.⁵⁷

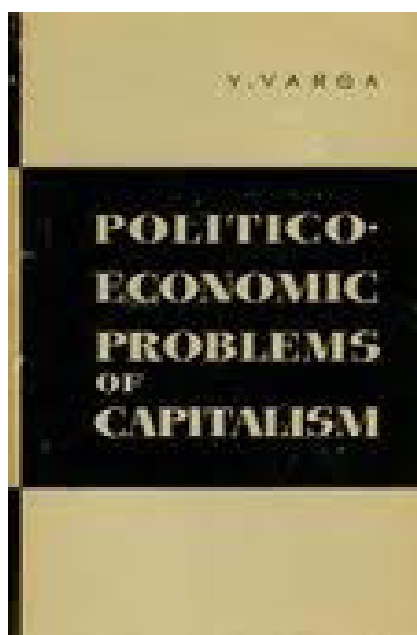
Deze aanvallen op het keynesianisme gingen – uiteraard – gepaard met persoonlijke aanvallen op Keynes zelf. Kotsjjetkov deed dat bijvoorbeeld in zijn reeds geciteerd artikel in het berichtenblad van de Academie van Wetenschappen. Keynes werd hierin door hem eenzijdig geportretteerd als de waterdrager van de monopolisten, als een reactionair met zowel het fascisme als het kosmopolitisme als ideologische basis. Dat laatste verwijt van kosmopolitisme was nieuw, maar paste volkomen in het kader van het *zjdanovisme* dat alle buitenlandse invloeden in de kunsten en de

wetenschappen wilde uitroeien. Kotsjjetkov wees ook op het feit dat Keynes stond voor loonsverlagingen om zo de winstvoet te kunnen verhogen en daarmee de monopolies te dienen. Hij gaf cijfers om te bewijzen dat in de naoorlogse periode de reële lonen in Engeland en de Verenigde Staten waren gedaald, terwijl de winsten fors waren gestegen als gevolg van de keynesiaanse economische politiek. Voorts was het keynesianisme de grootste vijand van het bolsjevisme, van de volksdemocratieën in Centraal Europa en dus ook van de mensheid. Het was dus zaak dat zijn Sovjet collega’s economen werk zouden maken van het ontmaskeren van Keynes. Gelukkig had de Sovjet Unie inmiddels wel het bewijs geleverd dat het marxisme superieur was, waardoor dus alle wegen voortaan ook naar het communisme zouden leiden.

Deze forse uithaal naar Keynes en de keynesianen werd daarna onderschreven door een aantal leidende economen. I. I. Koezminov meende in *Bolsjevik*, het theoretische tijdschrift van de CPSU, dat Keynes de ideoloog van de imperialistische reactie bij uitstek was.⁵⁸ Keynes had *The General Theory* geschreven in opdracht van de Britse monopolisten en hij was er in geslaagd om een nieuwe school onder de bourgeoisieconomen te vormen. Koezminov wees eveneens op het feit dat Keynes de reële lonen wilde verlagen door middel van inflatie en dat Keynes zelfs aardbevingen en oorlogen als gunstig voorstelde omdat dan grote staatsuitgaven op basis van overheidsleningen mogelijk werden. Uiteindelijk zouden de werkers voor al deze kosten moeten opdraaien, was de conclusie van Koezminov.

Tot slot

In 1953 overleed Stalin, hetgeen onmiddellijk tot een machtsstrijd in het Politburo van de CPSU zou leiden. Die machtsstrijd werd pas in 1957 beslecht met de uitstoting van de zogenaamde antipartijgroep rond Molotov. Op termijn zou dat eveneens aanleiding geven tot een ideologische heroriëntatie binnen de wetenschappelijke instellingen. Al snel zouden de stalinistische economen terrein verliezen. Ze werden vervangen door een nieuwe generatie die een meer gematigde toon tegenover Keynes en de keynesianen aansloeg.

Uiteraard bleef men Keynes beschouwen als de ideologische grondlegger van het reformisme in de sociaal-democratische arbeidersbeweging, maar het keynesianisme werd voortaan niet meer eenzijdig gekoppeld aan de belangen van de monopolisten. Men kon immers niet langer meer de werkelijkheid ontkennen: de levensstandaard van de arbeidersklasse in het Westen had de neiging te stijgen als gevolg van regelingen die door de staat waren uitgewerkt. Dit alles werd aanvankelijk slechts schoorvoetend toegegeven. Want niet iedereen zat al meteen op deze politieke lijn. Een harde kern stalinisten rond Koezminov e.a. hield bijvoorbeeld stug vast aan de verarmings-theorie, terwijl anderen, zoals Varga en Trachtenberg, de kans ineens schoon zagen om openlijk naar hun oude stellingen terug te keren, nl. dat de burgerlijke staat wel degelijk bij machte was om in bepaalde omstandigheden een zekere sturende rol in de economie te spelen.

Deze laatste strekking won vanaf 1956 aan kracht in academische milieus. In 1956 bijvoorbeeld reisde I. A. Trachtenberg naar New Delhi (India) waar hij een lezing gaf over de basiswetten en de speciale kenmerken van de economische crisis. Hij wees hier op het feit dat men in het kapitalisme moderne inzichten had ten aanzien van het managen van de investeringscyclus.⁵⁹ Dat was te verenigen met het feit dat India bezig was om de investeringen te plannen.

Volgens Varga, die de onderconsumptie-thesis uitdrukkelijk verwierp, maar toch uiterst kritisch ten aanzien van Keynes bleef, kon een keynesiaans beleid wel tot enige resultaten leiden, ook al kon men in het kapitalisme geenszins grootschalige werkloosheid voorkomen. Hij meende voorts dat onder normale omstandigheden de staat wel de belangen van de monopolies diende, maar dat in tijden van gevaar voor de overleving van het kapitalisme dezelfde staat de belangen van de “gehele bourgeoisie” behartigde.⁶⁰ Was dat niet de essentie van Keynes’ theorie accepteren?

Deze analyses volgden – schoorvoetend – de politiek van vreedzame coëxistentie die nu door Nikita Chroesjtsjov was uitgezet. Men kon zich dan wel kritisch blijven afzetten tegenover Keynes, maar van de andere kant zaten er ook progressieve aspecten aan een keynesiaanse politiek. Moest men die tendens onder bepaalde omstandigheden niet ondersteunen? Het afsluiten van “progressieve allianties” met andere partijen en sociale klassen kon voor de communistische partijen elders in de wereld immers de parlementaire weg naar de macht openen. Het vergroten van de staatsinvloed op de economie en het verhogen van de sociale uitgaven konden in dat kader programma-tisch perfect verdedigbaar zijn. Op die manier kon Keynes weer acceptabel worden.

Kritieken op Keynes bleven uiteraard nog altijd welkom, maar ze verloren hun eenzijdigheid. Nu men ook in de Sovjet Unie beroep ging doen op wiskundige methodes, keek men met interesse naar de Westerse economen die mathematische modellen gebruikten en alleszins bruikbare technieken hadden ontwikkeld. Kon men die modellen en technieken niet gebruiken voor een socialistische economie? Ook ging men geleidelijk de keynesianen verdedigen tegen de kritieken van de neoliberale school van Friedrich von Hayek, Walther Eucken, Wilhelm Röpke, Ludwig von Mises, Milton Friedman enz.

Kortom, weldra ontkwamen de Sovjet-economen er niet aan om te erkennen dat Keynes als grondlegger van een gemengde economie in feite met de liberale ideologie had gebroken. Voorts moest men nu ook inzien dat de keynesianen vooral oog hadden voor het stimuleren van de economische groei om zodoende de koopkracht van de

massa te verhogen en de werkloosheid laag te houden.⁶¹ Er waren linkse keynesianen, zoals Joan Robinson, die in deze politiek het verste wilden gaan.

Na 1958 accepteerden leidende economen als Nobelprijswinnaar L. V. Kantorovitsj en V. S. Nemtsjikov het keynesiaanse model als een “vooruitstrevende” tendens in de burgerlijke economische wetenschap.⁶² Doch veel verder durfden of konden ze niet gaan. Zo verzette men zich nog altijd tegen elke poging om Marx met Keynes te verzoenen. Keynes was en bleef immers een bourgeoisieconoom die de inspirator van de reformistische sociaal-democratie was geworden. In de praktijk van alle dag zou dat ten slotte weinig uitmaken, daar de strategie van de westerse communistische partijen uiteindelijk steeds meer gericht werd op een mogelijke regeringsdeelname met een programma van nationalisaties en economische stimuleringsmaatregelen die perfect binnen het raamwerk van het keynesianisme pasten. Het was een strategie die weldra in Frankrijk, na de dood van Maurice Thorez in 1964, door de PCF werd omarmd.

Noten:

¹ Dit is een bewerkte versie van mijn paper ‘The Temptation of Keynesianism? Jenő Varga and the Soviet economic science in the 1950s’, 1st World Keynes Conference, Attacking the Citadel: Making Economics Fit for Purpose, Izmir/Turkey, 26.-29. June 2013. <http://publikaciok.lib.uni-corvinus.hu/publikus/698095.pdf>

² A. Lamfalussy, *Investment and Growth in Mature Economies, the Case of Belgium*, London: Macmillan, 1961; N. Kaldor, *The Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom. An Inaugural Lecture*, Cambridge: Cambridge University Press, 1966.

³ R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics. Some Recent Developments of Economic Theory and Their Application to Politics* (1948), Westport (Connecticut): Greenwood Press, Publishers, reprint 1980.

⁴ Zie hierover, behalve de bekende biografische werken over Keynes door Robert Skidelsky, D. E. Moggridge en Roy F. Harrod; zie uitvoerig ook de studies van Carl B. Turner, *An Analysis of Soviet Views on John Maynard Keynes*, Durham, North Carolina: Duke University Press, 1969;

- Benito Besada Ramos, *Estudio critico de "Teoria general" de Keynes*, La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1981 en Irina Osadchaya, *From Keynes to Neoclassical Synthesis. A Critical Analysis*, Moskou: Progress Publishers, 1974.
- ⁵ J. M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920.
- ⁶ Los daarvan werd door Russische emigranten reeds in de loop van 1921 een Russische vertaling in Stockholm uitgebracht onder de titel *Ekonomytsjeskije posledstvija mira*, Stockholm: Sev. Ogni, vertaling door G. P. Stroeve en T. S. Loerje. Een Russische vertaling verscheen in 1922 in Moskou bij de uitgeverij Gos. izd.vo.
- ⁷ J. M. Keynes, *A Tract on Monetary Reform*, Londen: Macmillan, 1924.
- ⁸ J. M. Keynes, *A Revision of the Treaty*, Londen: Macmillan, 1922.
- ⁹ J. M. Keynes, *The Economic Consequences of Mr. Churchill*, Londen: Leonard and Virginia Woolf at the Hogarth Press, 1925.
- ¹⁰ E. Varga, *The Decline of Capitalism. The Economics of a Period of the Decline of Capitalism after Stabilization*, Londen: Communist Party of Great Britain, 1928, blz. 15.
- ¹¹ J. M. Keynes, *A Treatise on Money*, New York: Harcourt, Brace, Howe, 1930, 2 delen.
- ¹² Geciteerd in R. F. Harrod, *John Maynard Keynes*, Londen: Macmillan, 1951, hier geciteerd uit Pelican 1972, blz. 469.
- ¹³ L. Freiman, 'Bezrobotitsa v kapitalistsjieskich stranach', in *Planovoje chozjaistvo*, 1938, nr. 8, blz. 106-20.
- ¹⁴ J. Kuscynzki, *New Fashions in Wage Theory: Keynes, Robinson, Hicks, Rueff*, Londen: Lawrence and Wishart, 1937.
- ¹⁵ S. Goldin, in *Planovoje chozjaistvo*, 1938, nr. 12, blz. 182-4.
- ¹⁶ E. Roll, *A History of Economic Thought*, Londen: Faber and Faber, 1938.
- ¹⁷ I. Bljoemin, in *Problemy ekonomiki*, 1939, nr. 5, blz. 203-6.
- ¹⁸ Erich Roll, die van Oostenrijkse afkomst was, streefde een synthese tussen het marginalisme van Walras en de marxistische sociologie na.
- ¹⁹ A. Aroetjan, in *Problemy ekonomiki*, 1940, nr. 9, blz. 151-61.
- ²⁰ J. M. Keynes, *How to Pay for the War*, Londen: Macmillan, 1940.
- ²¹ E. Varga, in *Mirovoje chozjaistvo i mirovaja politika*, 1940, nr. 6, blz. 200-2.
- ²² L. F., in *Problemy ekonomiki*, 1940, nr. 9, blz. 172-3.
- ²³ I. Sosenski, in *Mirovoje chozjaistvo i mirovaja politika*, 1940, nr. 10, blz. 134-5.
- ²⁴ <http://ineteconomics.org/blog/inet/dirtying-white-harry-dexter-white-and-history-bretton-woods>
- ²⁵ E. Varga, origineel in *Voina i rabotsjii klass*, 1944, nr. 13, blz. 3-10, in vertaling in *New Masses*, 4 januari 1944, blz. 11-12, en in *The Communist*, maart 1944, blz. 282-3. Integraal ook opgenomen als 'Plans for post-war currency stabilization' in *Commercial and Finance Chronicle*, nr. 4230, 2 maart 1944.
- ²⁶ I. A.. Trachtenberg, 'Mezjdoenarodniji valjoetniji fond i bank dlja rekonstroeksii razvitija', in *Planovoje chozjaistvo*, 1944, nr. 2, blz. 69-80.
- ²⁷ I. A. Trachtenberg, 'Projekti mezjdoenarodnich valjoetnich soglasjenii', in *Mirovoje chozjaistvo i mirovaja politika*, 1944, nr. 1-2, blz. 25-40.
- ²⁸ I. A. Trachtenberg, *Finansovije itogi voiny: Problema inflatsii*, Moskou: Gosfinizdat, 1946.
- ²⁹ E. Varga, 'Lzjeprorok Keynes', in *Mirovoje chozjaistvo i mirovaja politika*, 1947, nr. 7, blz. 92-4.
- ³⁰ É. Mantoux, *The Carthaginian Peace – or The Economic Consequences of Mr. Keynes*, Londen en New York: Oxford University Press.
- ³¹ E. Pawlowski, *Der Bankrott Deutschlands*, Hamburg: C. Hoym Nachf., 1921.
- ³² Varga merkte echter ook op dat de Westerse bondgenoten van de Sovjet Unie tegen levering van industriële goederen als schadevergoeding waren, maar dat de Sovjet Unie hiertegen geen bezwaar kon koesteren. Die leveringen konden immers voor een socialistische economie niet marktverstorend werken omdat er geen markt bestond.
- ³³ I. G. Bljoemin, 'Londonskaja sjkola v polititsjeskoi ekonomii', in *Izvestija Akademii Naook SSSR, Otdelenije Ekonomiki i Prava*, 1946, nr. 3, blz. 217-30.
- ³⁴ I. G. Bljoemin, 'Ekonomitsjeskoje oetsjenie Keynsa', in *Izvestija Akademii Naook SSSR, Otdelenije Ekonomiki i Prava*, 1946, nr. 4, blz. 301-19.
- ³⁵ I. G. Bljumin, 'Probleme der Vollbeschäftigung in der gegenwärtigen englischen Wirtschaftsliteratur', in *Sowjetwissenschaft*, jg. 1, nr. 2, blz. 40-52 (vertaling uit *Mirovoje chozjaistvo i mirovaja politika*, 1947, nr. 4, blz. 81-8).
- ³⁶ I. G. Bljoemin, 'Keynes-prorok regoeliroemogo kapitalizma', in *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 1947, nr. 4, blz. 43-66.
- ³⁷ I. G. Bljoemin, 'Sotsialno-ekonomitsjeskije vozzrenija Gobsona', in *Izvestija Akademii Naook SSSR, Otdelenije Ekonomiki i Prava*, 1947, nr. 4, blz. 265-77.
- ³⁸ N. Ljoebimov, 'Nekotorije problemi ekonomitsjeskoi teorii Keynsa', *Sovjetskije Finansi*, 1947, nr. 5, blz. 42-8.
- ³⁹ I. A. Trachtenberg, *Kapitalistsjeskoje vosproizvodstvo i ekonomitsjeskije krizisi*, Leningrad: Gos. izd-vo polit. Lit-ry, 1947.
- ⁴⁰ Stuart Chase, *Goals for America. A Budget of Our Needs and Resources; Guide Lines to America's Future as Reported to the Twentieth Century Fund*, New York: The Twentieth Century Fund, 1942.
- ⁴¹ H. Norman Smith, *The Politics of Plenty*, Londen: G. Allen and Unwin Ltd., 1944.
- ⁴² I. Koezminov, 'Ekonomika nisjtsjety v "vek izobilija"', in *Bolsjevik*, 1946, nr. 5, blz. 60-73; id., in *Bolsjevik*, nr. 7-8, blz. 76-88.
- ⁴³ M. Smit, 'V poiskach bezkrisznogo kapitalizma', in *Planovoje Chozjaistvo*, 1946, nr. 6, blz. 75-89.
- ⁴⁴ I. Lemin, 'Ideologija i politika leiborizma na sloezjbe imperialistsjeskoi reaktsii', in *Bolsjevik*, 1948, nr. blz. 43-62; A. Aizensjadt,

‘Oetsjenije prisloezjniki amerikanskogo kapitala’, in *Planovoje Chozijaistvo*, 1947, nr. 4, blz. 80-9.

⁴⁵ L. Alter, ‘Teoretitsjeskije oroczjenostsy amerikanskogo imperializma. Obzor Literatoeri’, in *Planovoje Chozijaistvo*, 1947, nr. 5, blz. 74-94.

⁴⁶ I. G. Bljoemin, ‘Amerikanskije ekonomisti na sloezjbe monopolii’, in *Voprosi Ekonomiki*, 1948, nr. 8, blz. 52-65.

⁴⁷ J. M. Keynes, ‘The United States and the Keynes Plan’, in *The New Republic*, 29 juli 1940, blz. 156-9.

⁴⁸ J. M. Keynes, *Obsjtsjaja teorija zanjatosti, protsenta i deneg*, Moskou, 1948.

⁴⁹ Turner, op. cit., blz. 63-70.

⁵⁰ Samenvatting in ‘Kritika knigi Keynsa “Obsjtsjaja teorija zanjatosti, protsenta i deneg”’, in *Izvestija Akademii Naoek SSSR, Otdelenija Ekonomiki i Prava*, 1950, nr. 1, blz. 52-7.

⁵¹ V. Volodin, ‘Lzjetecorija Keynsa’, in *Voprosy Ekonomiki*, 1950, nr. 1, blz. 108-14.

⁵² V. S. Volodin, *Keynes – ideolog monopolistitsjeskogo kapitala*, Moskou, 1953. Moskou: Izd.vo Akademi Naoek, 1953, 118 blz.

⁵³ M. Roebinsjtein, ‘Razoblatsjenije Leninym boerzjoiznoi ekonomitsjeskoi naoeki’, in *Voprosy Ekonomiki*, 1950, nr. 4, blz. 19-36.

⁵⁴ A. I. Kotsjetkov, ‘Keynjanstvo-ideologija reaktsionnoi imperialistitjeskoi boerzjoecazii’, in *Izvestija Akademii Naoek SSSR, Otdelenija Ekonomiki i Prava*, 1950, nr. 6, blz. 425-39.

⁵⁵ A. Kornijenko, ‘Reaktsionnaja soesjtsnost teorii ‘regoeiroejemoi ekonomiki’ kapitalizma’, in *Voprosy Ekonomiki*, 1954, nr. 9, blz. 106-18.

⁵⁶ André Mommen, *Stalin's Economist. The Economic Contributions of Jenő Varga*, Londen en New York: Routledge, 2011, blz. 167-91.

⁵⁷ E. S. Varga, *Izmenenija v ekonomike kapitalizma v itoge vtoroi mirovoi voiny*, Moskou: Gospolitizdat, 1946.

⁵⁸ I. I. Koezminov, ‘Keynes – ideolog imperialistitsjeskoi reaktsii i voiny’, in *Bolsjevik*, 1951, nr. 19, blz. 39-52.

⁵⁹ I. A. Trachtenberg, ‘The basic laws and special features of economic crisis’, in *New Age* (New Delhi), jg. 6, nr. 11, blz. 16-40.

⁶⁰ E. S. Varga, *Politico-Economic Problems of Capitalism*, Moskou: Progress Publishers, 1968, blz. 45-6.

⁶¹ Osadchaya, op. cit., blz. 128-229.

⁶² J. M. Letiche, ‘Soviet views on Keynes: A review article surveying the literature’, in *Journal of Economic Literature*, jg. 9, nr. 2, 1971, blz. 442-58.